

GÉRA ELEONÓRA

Láttelel a „külvárosról” – családlátogató diakonissza Pestújhelyen (1914)

ELŐSZÓ

Az 1950-es évek elején bekövetkezett feloszlás óta eltelt évtizedekben felnövekedett generáció döntő többségének a diakonissza alakja egyedül Szabó Magda nagy sikerű regényéből, az *Abigél*ből lehet ismerős, mások esetleg külföldi irodalmi alkotások, filmek hatására kizárólag kórházi ápolótestvérekre gondolhatnak. Szabó Magda, aki egyébként családja révén jól ismerte a debreceni diakonisszák világát, irodalmi alkotásával elsősorban a diakonisszaintézetekben uralkodó légkört, a szeretetteljes szigort, az emberséget ábrázolja hitelesen. Magyarországon a regénybeli Árkodhoz hasonló „kisasszonyintézetek” egyáltalán nem működtek, az oktatással és gyermekneveléssel foglalkozó ún. tanító testvérek családi jellegű árvaházaikban, csecsemőotthonaikban szegény kisgyermekeket, árvákat és félárvaakat neveltek, a felvételnél sokszor a protestáns vallási kötődéstől is eltekintettek. A legtöbb hazai diakonissza azonban betegápolóként vagy más kórházi dolgozóként (pl. műtősnő, szülésznő stb.) tevékenykedett. A diakonisszaintézetekhez tartozó gyógyító létesítmények mindig arra törekedtek, hogy a szegény rászorulókat se maradjanak ellátás nélkül, a színvonalasabb szobákért magasabb ellátási díjat fizető betegektől befolyt összegekből, különféle alapítványokból fedezték a szegények ápolásának költségeit. A legszegényebbeknek a járóbeteg rendelésért és az egynapos beavatkozásokért, de sokszor a gyógyszerért sem kellett fizetniük. A nagy anyaházak, de a kisebb, néhány főből álló testvérközösségek is a szigorúan értelmezett munkahelyi kötelezettségeik ellátása mellett arra törekedtek, hogy a környéken élő egyháztagokból élő, összetartó közösséget hozzanak létre. Ezek az általuk szervezett közös alkalmak (pl. varróórák, bibliaismeret) szorosan összefüggtek a szegénygondozással, mivel a lelkigyakorlatok végzése közben rendszerint a szegényeknek varrtak ruhákat. Felkeresték és rendszeresen, az igényeknek megfelelően adományokkal, jó szóval segítették a szükségét szenvedőket. A vázlatos, részletekbe nem bocsátkozó

áttekintésből is egyértelműen látszik, hogy a diakonisszaintézeteket nem lehet egyszerűen vallásos intézményekként kezelni, szerepük ennél jóval többnek tekinthető. A testvérek, a „protestáns egyházak szolgálóleányai” közül a legsokrétűbb feladatot az úgynevezett gyülekezeti diakonisszák végezték, akiknek létezéséről a modern szakirodalom sajnálatos módon alig tud valamit, pedig munkakörük alapján a mai szociális munkások elődeit láthatjuk bennük. A tanulmány egyik célja, hogy az alább következő forrás bemutatásával felhívja a történészek, szociológusok figyelmét a diakonisszákra, és a róluk szóló vagy általuk készített források jelentőségére, melyek nem kizárólag az egyháztörténet iránt érdeklődők számára lehetnek értékesek.

A diakonisszalét és munka megértéséhez elengedhetetlen elméleti bevezető után Bartos (Ilona) Judit testvér naplójának bejegyzései alapján tekinthet be az olvasó az 1909-ben Pestújhely néven önállósult rákospalotai Széchenyi-telep lakosainak életébe az első világháború kitörésének előestéjén.¹

PROTESTÁNS KEGYESSÉGI IRÁNYZATOK ÉS A NŐK SZEREPE AZ EGYHÁZBAN

A kereszténység első évszázadaiban az apostolokat, majd a püspököket és a lelkipásztorokat diakónusok segítették mindennapi munkájukban. A hívők számának növekedésével egyre inkább rájuk hárult a karitatív tevékenység: nemcsak az istentiszteleteken segédkeztek, hanem ételt és ruhát osztottak a szegényeknek, gondozták az árvákat, a betegeket és az öregeket, segítették az utazókat. A rászoruló nők ápolását és a gyermekek nevelését köztisztviselőként álló nőkre, a diakonisszákra bízta, akik hamarosan a nők hitoktatásában is segédkeztek.

Kálvin („a jócselekedet a hit mértéke”) és a reformáció ismét a gyülekezet legfontosabb feladatává tette az elesett egyháztagok felkarolását, a diakóniát. A következő évszázadban Jacob Philip Spener (1635-1705) arra szólította fel a keresztény felekezeteket, hogy a dogmatikai viták helyett inkább a jótékonykodásban versengjenek egymással.

A felvilágosodás és a racionalizmus térhódítása megváltoztatta az emberek valláshoz, egyházhoz fűződő viszonyát. A korszak teológiai irányzata inkább az elméleti, a laikusok számára átláthatatlan dogmatikai vitáknak kedvezett. A gazdasági-társadalmi változások következtében a városokban egyre nagyobb tömegben gyűltek össze az ellátatlan szerencsétlenek, akik egyre jobban elszakadtak a vallástól. Az egyházak és az állam számára nagy

¹ A napló lelőhelye: BFL XIII. 42.; A Széchenyi-telep 1890-től alakult ki Rákospalota keleti részén, Pestújhely néven önálló községként 1909 és 1949 között létezett, majd a következő évben Budapesthez csatolták. Millisits 2006: 420.

kihívást jelentett ezeknek az embereknek az „újra térítése” és „fegyelmezése” a Biblia segítségével. A vallástól elszakadt tömegek megmentését tűzte ki céljául a német és angolszász gyökerekből kibontakozó pietizmus, mely a reformáció óta a protestantizmus legjelentősebb vallási mozgalmává nőtte magát ki.² A 19. század elején a napóleoni háborúk, a nagy járványok és az éhínségek megrendítették a felvilágosodás által hirdetett józanész mindenhatóságát. Később a szabadelvűség térhódítása, illetve az ennek tulajdonított gazdasági következmények adtak újabb lendületet az egyház belső megújulását sürgető mozgalmaknak. Először a neopietizmus, majd a belmisszió bontakozott ki. A hivatalos egyház liberális gondolkodású képviselői munkájuk bírálatának érezték, egyházuk elleni támadásként értelmezték a belső megújulást sürgető mozgalmakat, így az alapokat gyakran egyesületi keretek között tették le. A hagyomány szerint az új irányzat Johann Hinrich Wichern-től kapta a belmisszió (Innere Mission) nevet. Az új vallási mozgalom német területen a névadó Wichern (1808-1881), Friedrich von Bodelschwing (1813-1910) és Theodor Fliegener munkássága nyomán teljesedett ki, akik kiterjedt eszmei-intézményi háttér megteremtésével járultak hozzá a belmisszió gyors európai térhódításához. Látványos eredményeiket német területen a hivatalos egyház és általában az uralkodók is elismerték, így az eredeti elképzelésnek megfelelően a belmisszió lassanként a protestáns egyházak programjává vált.³

A nők természetének és szerepének megítélése a 19. század folyamán a református és az evangélikus egyházakban is érzékelhetően megváltozott. A század első harmadában főleg Angliában és Hollandiában alakultak meg az első szeretetmunkát végző női közösségek. A nőegyletek szegénygondozást, betegápolást, árvák nevelését vállalták, s a pietizmus szellemében az erkölcsök nemesítését munkával, hasznos tevékenységek végzésével köthették össze. A női szeretetmunka egyik első, név szerint ismert alapítójának Amelie Sivekinget, egy hamburgi kereskedő leányát tekintik, aki az 1832-es kolera idején szegénygondozást és betegápolást vállaló nőegyletet hozott létre. Az eredményesen működő egyesület és vezetője hamarosan egész Európában ismertté vált. A másik, munkájával nagy elismerést kiváltó hölgy az angol Elisabeth Frey volt, a börtönmisszió egyik kezdeményezője.⁴ Theodor Fliegener (1800-1864), a Düsseldorf melletti Kaiserswerth gyülekezetének lelkésze először ugyancsak a börtönviseltek társadalmi integrációjának megoldására dolgozott ki új módszert, majd az elítélt nők gyermekei mellett más kallódó gyermekeket is felkarolt. Fontosnak tartotta, hogy ezeket a speciális tudást igénylő feladatköröket megfelelő képzésben részesült szakemberek

² Wallmann 2000: 12–13.

³ Wallmann 2006: 229–236.; Horváth 1948: 8., 19–20.; Hennig 1908: Hamburg, 1908. 142.

⁴ Friedrich 2006: 230–231.

végezzék. Az 1820-as években Angliában és a hollandiai mennoniták körében gyűjtött tapasztalatai arra ösztönözték, hogy az őskeresztény példához visszanyúlva újra felélessze a Bibliában (Róm 16,1) ábrázolt nőalak, Phoebe tisztségét, a diakonisszahivatást. Fliedner és első felesége 1836-ban alapították meg az első diakonissza-anyaházat és a hozzátartozó tankórházukat. A női diakónia atyjának nevezett Fliedner biztos megélhetést, tiszteletre méltó hivatást kínált azon fiatal leányok és özvegyek számára, akik valamilyen okból nem tudtak, vagy nem akartak férjhez menni. Az intézménybe csak megfelelő műveltségi szinttel rendelkező, testileg-lelkileg egyaránt alkalmasnak látszó jelentkezőket vettek fel. Az előzetes szűrőn alkalmasnak talált jelölteknek azonban még számos alkalommal bizonyítaniuk kellett rátermettségüket. Minden diakonisszanövendék számára kötelező volt a betegápolás alapjainak elsajátítása, illetve a teológiai témájú órák látogatása. Az úgynevezett próbatestvérek később szakosodtak: a betegápolás, a gyermeknevelés vagy a gyülekezeti diakonissza munkakörének ellátására készültek fel behatóbban. Az intézet nagy hangsúlyt fektetett a zenei képzésre és a nyelvtanításra. A növendékek az elméleti képzéssel párhuzamosan folyamatosan részesültek gyakorlati képzésben is. A tanéveket elméleti és gyakorlati vizsgákkal zárták. A diakonisszává szenteléshez azonban nem volt elegendő a jó tanulmányi eredmény, előtte a jelölt testi-lelki rátermettségét, alkalmazkodóképességét is vizsgálták. Felszentelésükkor a testvérek kötelezték magukat arra, hogy mindig engedelmeskednek a diakonisszaanyának – a 19. században az alapító első és második felesége töltötte be ezt a tisztséget – a betegek szolgálóleányaiként dolgoznak Jézus kedvéért, Jézus, valamint egymás szolgálóleányai lesznek. Az előírás szerint viselkedésüket a könyörület, a barátságos fellépés, a szelídség és a türelem, valamint az alázat határozza meg. De nem azért, hogy a betegektől dicséretet kapjanak, hanem az Úr iránti szeretetből és alázatból.⁵ Fliedner egyik legnagyobb érdeme, hogy szakított a betegápolás hagyományos gyakorlatával, a több éves betegápolási tanfolyamon az orvostudomány legmodernebb elméleteit oktatták a növendékeknek, intézményeiben mindenütt a legnagyobb tisztaság és fegyelem uralkodott.

A teológiai oktatásban részesült, szigorú szabályok szerint szervezett közösségekben élő diakonisszák, szakítva a középkorban gyökerező hagyományokkal, a lelkész igazi segítőtársaivá léptek elő. Ezzel egy időben, vagy ennek következtében lassanként megváltozott a női természet egyházi megítélése. Az Újszövetség értékelése szerint az Isten és az örökkévalóság szempontjából a férfi és a nő egyenlő értékű, de nem egyforma. Jézus embersorba emelte a nőt és lelki vonatkozásban eltörölte a nemeket elválasztó végső különbségeket mint evilági dolgokat. Elismerték, hogy a megfelelő nevelésben részesült, tanult nő bizonyos szerepekben – betegápolás, gyermeknevelés – jobb ered-

⁵ (Statutum 1839.) Friedrich 2006: 232.

ményeket érhet el férfi társainál.⁶ Johann Hinrich Wichern, a belmisszió atyja és a férfi diakónia alapítója Wittembergben, 1848-ban tartott nagy hatású beszédében külön kiemelte a nők szerepének fontosságát a belmisszióban, név szerint említést tett segítőjéről, Amalie Sivekingről, illetve Elisabeth Freyről.⁷

Német területen a kegyes gondolkodás és a szeretetmunka gyorsan beépült a „hivatalos” egyházak programjába; ezt jelentősen elősegítette, hogy az uralkodók (pl. porosz, majd a német) hamar meglátták, milyen fontos szerepet játszhatnak a fennálló társadalmi feszültségek orvoslásában. Magyarországon a helyzet másképpen alakult, a belmisszió eszméit a hivatalos egyháztól többé-kevésbé függetlenül egyesületek honosították meg. Az egyházi tisztségek birtokosai nemegyszer ellenséges érzülettel viszonyultak hozzájuk, s a gyülekezetek egységének megbontásával, a szektásodás előkészítésével vádolták őket. A személyeskedést sem nélkülöző viták egészen Ravasz László püspökké választásáig nyíltan folytak, utána inkább a háttérben. Ennek megfelelően a belmisszióhoz köthető karitatív munkát egyháztársadalminak nevezhető egyesületek végezték, tagjaik nem mindig örvendtek közszeretnek a gyülekezetekben, így munkájukat ebben az időszakban hiba volna egyházi jótékonyágként értelmezni vagy azzal azonosítani.

BELMISSZIÓS ALAPÍTÁSÚ EGYLETEK MAGYARORSZÁGON

A német területen divatos, neopietizmus gondolatköréből táplálkozó, J. H. Wichern nevével jelzett belmisszió első követői a német ajkú reformátusok közül kerültek ki a magyar fővárosban, akik a kegyes beállítottságú nádorné, Mária Dorottya kérésére a hazánkban megtelepedett Skót Misszió lelkészeinek vezetése alatt a század derekán (1859–1863) megszervezték saját leányegyházukat. A többnyelvű (német, angol, francia, magyar) református és evangélikus hitű közösség tagjait a közös gondolkodás, a szigorú kegyesség kötötte össze. Kísérletet tettek a nyugat-európai minták meghonosítására, de mozgásterüket a pénzhiány erősen korlátozta. Tevékenységük, elsősorban a nyelvi korlátok következtében, a magyar ajkú reformátusok előtt ismeretlen maradt. A belmisszió a század utolsó két évtizedében egy magyar teológushallgató, majd lelkész, Szabó Aladár tevékenysége, szervező munkája nyomán kibontakozó fővárosi ébredés hatására terjedt el szélesebb körben Budapesten. Rövid idő alatt számos egyesület alakult a különböző belmissziós tevékenységek elvégzésére. A belmisszió kapcsolatba

⁶ Bodoky 1942: 31., 35.

⁷ Wichern 1956: 118.

lépett a Skót Misszióval (rokon kapcsoltat fűzte a Német Leányegyházhoz), s Hold utcai termében magyar nyelvű evangelizáló istentiszteleteket tartott. A gyülekezet nőtagjai bibliamagyarázattal egybekötött varróórákon gyűltek össze, az elkészült ruhadarabokat pedig szétosztották a környékbeli szegények között. A névtelenül működő női társaságot Szilassy Aladárné egyesületté szervezte, s tevékenységi körét a középrétegek érdekvédelmét szolgáló hagyományos szellemben (a Pesti Jótékony Nőegylet mintájára) alakította át, gyámkodott a szegények felett. A nemzetért való munkálkodás, a részvétel a közügyekben egyre hangsúlyosabbá vált. A Lorántffy Zsuzsanna név választásával azt a szándékukat juttatták kifejezésre, hogy a század gazdasági-társadalmi változásai következtében kialakult új nőszemélyt kívánják terjesztetni. A nagy múltú visszatekintő protestáns szabadelvűek hitvesei, leányai a századfordulóra többségbe kerültek az egyesületben. Az előkelő hölgyek a történelmi kálvinizmus és a liberalizmus jegyében egyéni vallásosságuk öntudatosá tételét a közjával kapcsolták össze. Az egyesületben a „szív” kiművelése készítette fel a protestáns nőt gyermekei és alkalmazottai vallásos nevelésének irányítására. A nő nevelő-tanító szerepe azonban nem korlátozódott a családra, hanem végső célja a társadalmi jótékonykodás volt. A közjó előmozdítása érdekében a protestáns elit hölgytagjainak szinte kötelessége lett a jótékonykodás, a női lélekhez illő anyai-gyámolítói tevékenységek családon kívüli gyakorlása. Vargha Gyuláné, Szász Károly püspök leánya, azt tartotta kívánatosnak, ha az „ebbe a társadalmi osztályba” tartozó asszonyok legalább heti két félnapon a rászorulókat támogatásával töltik idejüket. Az elvárásoknak megfelelően ugyanabból a református-evangélikus köréből kerültek ki a rokon célú egyesületek jótékony hölgyei (pl. Tisza Kálmánné, Tisza Istvánné, Hegedűs Sándorné Jókay Jolán), a tagság nem egyszer a következő nemzedékre hagyományozódott. Az eredetileg evangelizációs és kegyes célokra szerveződött nőegylet rövid idő alatt népszerűvé vált az előkelő hölgyek körében, összejöveteleik rangos társasági eseményekké váltak. Az egyesület az úri körből kikerülő vezetőség és a többség igényeinek hatására egyre látványosabban szakadt el a klasszikus értelemben vett belmisszió légkörétől, s bár a felosztásig ebben a körbe sorolták magukat, elveiket legfeljebb valamiféle újraértelmezett, sajátosan magyar irányzatnak tekinthetjük. Visszatérve az egyesület kettészakadásának idejére, a kisebbségbe került kegyes szemléletű alapítók lassanként elszakadtak az úri többségtől, majd Szabó Aladárné Biberauer Irma köré csoportosulva létrehozták budai fiókegyesületüket, és az anyaegyesülettől függetlenül jótékony munkába kezdtek (varróórák, vasárnapi iskolák, szegények látogatása stb.). Szabó

Aladár „evangéliumi radikalizmusa” hamarosan összeütközésbe került Szilassyné „idealista tradicionalizmusával”, az áthidalhatatlan nézeteltérések lehetetlenné tették a közös munkát. 1903-ban a szigorú irányzat követői kiléptek a Lorántffy Zsuzsanna Egyletből és létrehozták saját egyesületüket, a Bethániát. A vezetőségből kilépett Szabó Aladár és hitvese, a Bieberauer házaspár, Vargha Gyuláné. Példájukat főként a Hold utcai prédikációk hatására megtért, az úri közép alsó határaihoz közel álló reformátusok és evangélikusok követték. Az új, kegyesebb egyesület (köztük számos teológiát végzett) tagja – nagyobb hangsúlyt helyezett az evangélizálásra és a szegények gondozására, de szigora miatt egyszersmind bizonyos mértékű elzárkózás jellemezte. Szabó Aladár eredetileg a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület kebelében tervezte az első magyar diakonissza-anyaként megalapítását, de törekvései nem vezettek eredményre. A német-diakonisszaügy válságba jutott – csak néhány olyan leány akadt, aki vállalta a német nyelvű képzést és alkalmasnak is bizonyult, az időközben magyarrá lett fővárosban pedig már nem volt szükség a betegekkel kizárólag németül érintkező ápolószemélyzetre. Ez indította arra Szabó Aladárt, hogy egybegyűjtse a diakonisszaintézmény elkötelezett, egyébként a református egyházon belül különböző lelki irányzatokat képviselő híveit, s 1903-ban megalapítsák a Filadelfia Diakonissza Szövetséget (1906-tól egylet). A magyar diakonisszaotthon megszervezésére és lelki vezetésére Szabó Aladár sógorát, a diakonisszamunkában személyes tapasztalatokat szerzett Biberauer Richárdot és feleségét, a berni diakonisszalelkész leányát tartották a legalkalmasabbnak, akik azonnal hozzáfogtak az első jelentkezők kiképzéséhez.⁸

A diakonisszaügy barátai ünnepélyesen elhatározták a Filadelfia Diakonissza Szövetség megalapítását, amely nevét a Jelenések könyvének harmadik fejezetéből (Jel. 3. 7–13, a filadelfiai gyülekezethez írott levélről kapta. „Az Isten ígéből vett Filadelfia névvel egyfelől azt óhajtották kifejezni, hogy diakonisszaszövetségünk éppoly szegény és gyarló és tehetetlen volt, mint az a Filadelfiának nevezett kisázsiai gyülekezet, másfelől azonban hirdetni akarták e névvel, hogy a filadelfiabeli gyülekezetnek adott isteni ígéretet, az – íme nyitott ajtót adtam elődbe ígéretét – hit által magukévá tették, egyedül az Úrban vetik remény-

⁸ 1917-ben a Bethánia és a Filadelfia vezetőségi tagjai között viszálykodás támadt. Vargha Gyuláné, Takaró Géza, Csia Sándor és Pauer Irma (a Filadelfia vezetőtestvére) azon a véleményen volt, hogy a Filadelfia a Bethánia védőszárnyai alatt működhet és fejlődhet, továbbá helytelenítették Biberauer nyitását a hivatalos református egyház képviselői felé. Biberauer Richárd és felesége a Filadelfia függetlensége mellett állt ki, ezért a két alakulat vezetősége végérvényesen szakított egymással. Több diakonissza, evangélikusok és reformátusok vegyesen, távozott Pauer Irmával, majd 1924-ben az evangélikus egyház fogadta be a Féléb Evangélikus Diakonissza Egyesületet.

ségüket, tőle várnak erőt, sikert és segítséget.”⁹ Az egyesület tagjai első és egyben legfontosabb feladatuknak érezték, hogy megismertessék az érdeklődőkkel, mit tesznek embertársaik megsegítése céljából a testvérek. Kiadványaikban, cikkeikben így határozták meg, hogy ki a diakonissza: „A diakonissza oly evangéliumi protestáns vallású, komoly, józan gondolkodású és tiszta erkölcsű hajadon vagy gyermektelen özvegy, aki Krisztus és embertársai iránti szeretetből indítatva beteget ápol (kórházakban vagy magánházaknál), gyülekezeti szegényeket látogat, árvagyermeket nevel, iskolában tanít.”¹⁰ Az egyesületbe 18 és 32 év közötti jelölteket vettek fel, akik testben és lélekben egyaránt erősek voltak, illetve tudtak írni, olvasni és számolni, varrni, kötni, főzni és mosni.¹¹ A felvételre alkalmas jelölteket az első évben kezdő testvéreknek nevezték, ez alatt az idő alatt sötét színű, egyszerű, egyforma szabású ruhát hordtak. Az együtt lakást szolgáló anyaház a teljes ellátáson kívül gallért és kötényt adott nekik. Apróbb kiadásairól a szüleik vagy a rokonaik gondoskodtak, továbbá ők fizették a Budapestre utazás költségeit, sőt a visszautazását is, ha a kezdő testvér önként visszalépett, vagy alkalmatlannak találták. A jelölt-idő egyénektől függően egy-három évig tartott, ezt követően került sor az ún. beöltöztetésre. Ettől fogva a korábbi jelölt a jellegzetes fehér főkötővel és köténnyel együtt a testvérek szürke egyenruháját viselte. A próbatestvérek a felavatott testvérekhez hasonlóan minden ruhájukat az egyesülettől kapták, sőt zsebpénzt is biztosítottak nekik.¹² Rendszerint tíz év után avatták (szentelték) fel azokat a testvéreket, akik a követelményeknek minden tekintetben megfeleltek. Az első két jelöltet a fiatal Biberauer házaspár háromszobás lakásának egyik szobájába költöztették be,¹³ a növendékeket még három évig segítette a német Bethesdában szolgált egyik testvér. Az első két diakonissza a felvétel után azonnal a református egyház szolgálatába állt gyülekezeti diakonisszaként. A budai gyülekezet szegényeit gondozták, meglátogatták a református családokat, hogy felkeltsék érdeklődésüket az istentiszteletek és a vallásos összejövetelek iránt, kialakítsák bennük a lelkiélet iránti igényt. Egyes olvasmányokkal látták el a híveket, , díjazás ellenében magánházaknál betegápolást vállaltak.¹⁴ A vezetőség a diakonisszák gyakorlati képzése mellett nagy gondot fordított az elméleti oktatásra. Dr. Thaly Lóránttól sajátították el a betegápolás alapjait, dr. Lumnitzer Ágoston javaslatára a dr. Pajor-féle hidegvíz-gyógyintézetben masszázst és vízgyógy-gyakorlatokat is ta-

⁹ MREZSLT 19. Jelentés 1903–1908. 1.

¹⁰ Évkönyv 1909: 12.

¹¹ Évkönyv 1909: 12.

¹² Évkönyv 1909: 13.

¹³ A harmadik leány, a svájci Bossimana Nelli tüdőbaja miatt rövidesen haza utazott, majd nem sokára meghalt. Bodoky 1942: 219.

¹⁴ MREZSLT 19. 3. d. Visszaemlékezés (Kovácsy Margit).

nultak. Télen a Bethánia Egylet által meghirdetett belmissziói tanfolyamon könyvvitelre és levelezésre oktatták őket, emellett a németül nem beszélők német nyelvoktatásban részesültek. A testvérek megfelelő szakmai gyakorlat nélkül nem kezdhették meg a kórházi munkát, bár egyikük egy magyar, egy másik pedig egy svájci kórházban dolgozott több éven át. Az egylet vezetősége a legjobbnak azt tartotta volna, ha mindnyájan valamelyik külföldi diakonissza intézetben sajátíthatnák el a betegápolás alapjait. Ezt az első magyar testvérek végül a Sziléziában lévő miechowitzi diakonissza intézetben tehették meg. A megfelelően kiképzett testvérek 1904. március 23-án kezdték meg munkájukat a Bethesda kórházban, bár eleinte a konyhai, háztartási teendőket látták el, majd a mosókonyha vezetését vették át. A vezető lelkész kérésére két tapasztalt német diakonissza érkezett a Bethesda-ba, hogy az ő útmutatásaik alapján szervezzék meg a szakszerű betegápolást.

1905-ben, már a német testvérek segítsége nélkül, a Filadelfia tizenkét diakonisszája látta el a kórházi, a háztartási és az irodai teendőket is. Az alsó középosztálybeli szegény, sokgyermekes családok leányai számára továbbtanulási lehetőséget és biztos megélhetést jelentett, ha bekerülhettek valamelyik diakonisszaintézetbe. A legtöbb leány a Filadelfiába jelentkezett, így az egylet vezetősége kiválogathatta a testileg-szellemileg legmegfelelőbb jelölteket. Hamarosan csak a polgári iskolát végzett leányokat vették fel. Az elméleti képzés nem fejeződött be a két éves diakonissza-tanfolyam elvégzésével, hanem időről időre különböző továbbképzéseket szerveztek a testvéreknek, hogy megismerkedhessenek a tudomány legújabb eredményeivel.

A Bethesda-ban a testvérek feladata nem korlátozódott a gyógyító munkában való részvételre és a kórház üzemeltetésére, hanem a betegek és a környéken lakó reformátusok lelki gondozását is felvállalták. A kórház *„iskola azoknak a betegeknek, akik rászorulnak a tisztaság, az egészséges táplálkozás, a friss levegő jelentőségének megismerésére. Itt tapasztalja meg sok édesanya az újszülöttekkel való bánásmódot, azok helyes testi gondozását. Szociális-missziói munkáink¹⁵ a református egyház egészséges tagjainak szólnak”* mondja Biberauer Richárd. A fővárosban először ők nyitottak vasárnapi iskolát,¹⁶ emellett felnőtteknek bibliaórákat, vallásos összejöveteleket, a leányoknak varróórákat tartottak.

A Filadelfia jól képzett diakonisszái szerte az országban jó hírnévre tettek szert a hálás betegeknek köszönhetően. Az egyesület vezetősége számos

¹⁵ Ifjúsági kör, leánykör, nők órája, vasárnapi iskola, énekkar, cserkészcsapat, népiroda, árvaházak. Biberauer Richárd: A Bethesda magyar társadalmunk szolgálatában. Előadás a Bethesda első magyar diakonisszakórház 60 éves emlékünnepepén. MREZSLT. 20. 1927. V. 20.

¹⁶ Magyarországon először Biberauer Irma, Biberauer Richárd testvére tartott órákat vasárnapi iskolában. BFL XIII. 42. 195/16.

levelet kapott az ország különböző pontjairól, amelyekben diakonisszák kiküldését kérték. 1905-ben vette kezdetét a külmunka, amikor két testvért küldtek ki a kolozsvári református árvaházba. 1907 szeptemberében két Filadelfia-diakonissza vette át a nyíregyházi Erzsébet leányárvaház vezetését.¹⁷ Ugyanebben az évben vásárolt meg a vezetőség Pestújhelyen egy házat diakonisszaotthonnak és árvaháznak. Később Pestújhelyen elemi iskolát hozott létre és vasárnapi iskolát nyitott az egyesület, illetve a helyi gyülekezet segítségével kiküldött egy gyülekezeti diakonisszát. 1909-ben állt munkába a makói közkórházban¹⁸ az első kiküldött ápolótestvér, az Aranyos-Torda megyei közkórházba először kettő, majd pedig négy testvért küldtek, akik új lakóhelyükön vasárnapi iskolát is szerveztek. 1911 elején a nagyvárad református leányinternátusban kezdett el dolgozni egy diakonissza, akihez rövidesen két társa csatlakozott. 1911-ben összesen öt testvér dolgozott az anyaháztól távol.¹⁹

PESTÚJHELYI ISKOLA ÉS GYERMEKOTTHON²⁰

A pestújhelyi Széchenyi-telepen kedvező feltételekkel kínáltak megvételre egy ingatlant a Filadelfiának, de az egyesület házalapja csak négyezer korona volt. Biberauer Richárd nem akarta, hogy anyagi okokból elessen a Filadelfia a jó vételtől, ezért a magánvagyonából huszonkétezer koronát kamatmentesen kölcsön adott, majd az összegből tízezer koronát végleg az egyesületnek adományozott. A vezetőlelkész nagylelkűségének köszönhetően 1907 végére a tulajdonukba került a Széchenyi-telepen, a László utcában elhelyezkedő ház. Azonnal megkezdtek a felújítási-átalakítási munkálatokat, de az építkezést befejezni és az épületet berendezni csak a következő évben sikerült. 1908. június 8-án, ünnepélyes keretek között költözhetek be a testvérek a diakonisszaotthonba, és hamarosan megérkezett az első négy árva gyermek, az otthon első lakói. A diakonisszák a gondjaikra bízott gyermekeket nevelték, valamint a formálódó helyi gyülekezetet szolgálták diakonisszaként.²¹ Rendszeresen látogatták a környékbeli rászoruló családokat, vasárnapi bibliaiskolájukba, fiatal lányok számára rendezett összejöveteleikre várták a

¹⁷ Az intézményben a házirendet a diakonisszák állapították meg, minden új szabályhoz az anyaház hozzájárulásáért kellett folyamodni. MREZSLT. 20. 3. d. 6. b.

¹⁸ A testvért a következő évben visszarendelték.

¹⁹ A Bethesda Kórház és a Filadelfia-diakonisszák történetéről lásd részletesen: Géra 2006: 943–996.

²⁰ MREZSLT. 19. b.

²¹ A gyülekezet hivatalos létrejötte 1912 nyarához köthető, amikor is felállították a Pestújhelyi Református Fiókegyházközséget, mely 1930-ban lett anyaegyházközség. Történetéről és 1928-ban épült templomáról lásd Millisits 2006: 420–421.

környékbeli fiatalokat. A felnőttek számára hétköznapi rendeztek bibliamagyarázó estéket. A pestújhelyi gyülekezet kérésére az 1908/1909-es tanév kezdetén gyermek- és diakonisszaotthonukkal közös épületben megnyitották nyilvános joggal felruházott elemi iskolájukat. Az iskolába az egylet egy diplomás tanítónő diakonisszáját, továbbá egy kézimunka és rajztanítónői diplomát szerzett diakonisszáját küldött. Az első évben ötvennégy tanuló jelentkezett,²² ebből harminchat gyermeket vettek fel. Az elkövetkező években sem csökkent az iskola népszerűsége, mivel a második évben negyvenöt, a harmadikban pedig már hatvan iskolás gyermeket tanítottak a testvérek. A szülők kérésére az első évben négy osztályos elemi iskolát a második tanévtől kezdve hatosztályosra bővítették, és szolgálatba állítottak még egy tanítói oklevéllel bíró diakonisszáját. Petri Mór királyi tanácsos és Pest megyei tanfelügyelő hiába figyelmeztette az egyesületet, hogyha nem épít megfelelő iskolaépületet, akkor majd az állam megteszi, pénzhány miatt a kérésnek nem tudtak eleget tenni. 1911 tavaszán kezdte meg működését a pestújhelyi polgári leányiskola, s a szülők többsége ötödik-hatodik osztályos gyermekét ide íratta át. A Filadelfia iskolájában a két felsőbb osztályt megszüntették. 1912-ben nyolcvan gyermek látogatta a diakonissza iskoláját, ennyi gyermeket már nem tudott befogadni az iskolaépület, ezért egy közeli házban két tanteremnek alkalmas szobát béreltek. Egyre sürgetőbbé vált az iskolaépítés ügye. 1913 novemberében avatták fel a két tágas tanteremből, egy nagy előtérből és tanári szobából álló új iskolát, ahová száznegy tanuló költözött át. Ezzel egy időben a püspök megbízta Biberauer Richárdot a pestújhelyi református fiókegyház ideiglenes vezetésével. A Filadelfia és a gyülekezet kapcsolata ettől kezdve még szorosabbá vált, kölcsönös segítségnyújtással jó eredményeket értek el. A gyülekezet istentiszteleteit az iskolaépületben tarthatta, és egy gyülekezeti diakonissza díjazás nélkül vállalta a rászoruló családok gondozását. A diakonisszaegylet segítette a gyülekezetet, hogy saját templomot építtethessen, és önálló gyülekezete szerveződhessen. Ezért 1919-ben fájó szívvel adta el az anyagi gondokkal küszködő Filadelfia pestújhelyi elemi iskolája épületét a helybéli református fiókegyháznak, hogy fennmaradjon az egyesület. A régi épületben azonban tovább folytatták az árvaházi munkát. A világháború utáni első években Kuyper Henrietta²³ nevét vette fel a fiúkat nevelő gyermekotthon, így fejezte ki az egyesület háláját a hollandiai gyűjtést irányító jólelkű hölgynek, az egykori holland miniszterelnök, Kuyper Ábrahám leányának. Biberauer Richárddné hollandiai és svájci lapok-

²² 28 jelentkező római katolikus, 24 protestáns, 2 izraelita vallású volt. MREZSLT. 19. h. Jelzet nélkül.

²³ Az erősen vallásos Kuyper Johanna és Kuyper Henriette a világháború alatt az egyik budapesti hadikórházban sebesült magyar katonákat ápolt vöröskeresztes ápolónőként. A Bethesdában laktak és barátságot kötöttek a Biberauer családdal. Bodoky 1999: 96.

ban ismertette a Filadelfia árvaházi munkáját, megható cikkeivel szólította adakozásra a külföldi protestáns híveket. Ezekből a külföldi adományokból működtették a gyermekotthont. A holland református iskolákban gyűjtés indult, így ösztönözték a kis diákok szociális érzékenységét. A jelentkező osztályok egy kiválasztott gyermek segítségét vállalták, adományukért cserébe Biberauerné színes beszámolóiból havonta értesülhettek kis magyarországi barátjuk fejlődéséről, tanulmányi előmeneteléről.²⁴ 1922-ben tizennégy leány és hat fiúgyermek élt a testvérek védőszárnyai alatt. Az egyesület nehéz anyagi helyzete miatt azonban 1927-ben bezárt az intézmény.

EGY KIVÉTELES FORRÁS: A GYÜLEKEZETI DIAKONISSZA NAPLÓJA

A gyülekezeti diakonisszák missziós tevékenysége kizárólag nőkre és leányokra terjedt ki, amit családlátogatásokkal, házi áhítatok tartásával, kegyes olvasmányok osztogatásával és a rászoruló gyülekezeti tagok ügyes-bajos dolgainak elintézésével – ami a munkaközvetítéstől a hivatali ügyek intézéséig igen sokféle tevékenységet ölelt fel – segítettek elő. A konfirmációs és vallástani oktatásban csak szükség esetén vettek részt. Kötelességeik közé tartozott a rászoruló felkutatása, gondozása, s közben, ahogyan a forrásban is akad rá példa, a fizikai munkától sem riadtak vissza. A bibliaórákon, varróórákon, leánykori rendezvényeken a rászoruló számára készítettek ruhaneműket, kis csomagocskákat, melyeket ünnepekkor, gyakran a megajándékozottak számára szervezett rendezvényeken osztottak ki. Az adománynak szánt ruhaneműk anyagköltségéhez szükséges pénzt vagy az anyagokat rendszerint ugyancsak a diakonissza gyűjtötte látogatásai során, a Bethesda céljaira külön gyűjtöttek, az év bármelyik napján elfogadtak felajánlásokat.

A gyülekezeti diakonissza látogatásairól és az ott tapasztaltakról szolgálati naplót vezetett, melybe feljegyezte a meglátogatott asszony nevét (foglalkozását, ha volt), családi állapotát, a férj nevét és foglalkozását, beosztását, a lakcímet, a gyermekek és más velük élő családtagok számát, életkorát és vallását, s röviden utalt a család életkörülményeire. A diakonissza egyben a védőnő feladatkörét is ellátta: gondosan feljegyezte, hogyan bánik az anya a gyermekeivel, s a gyermekgondozással kapcsolatban is szívesen adott tanácsokat, kiemelt figyelmet fordított a várandós nők és a frissen szült anyák, illetve csecsemők hogylétére. Minden alkalommal beleírta naplójába, milyen fogadtatásban részesült, mivel ez a közösségépítés szempontjából kiemelt fontos információnak számított. A bejegyzések zömében arról tanúskodnak, hogy a háziak „szívesek voltak”. A szívbéli érdeklődésre utaló

²⁴ Bodoky 1999: 205–207.

megjegyzések (pl. ismét meghívták, már várták, barátságosak voltak) ritkaságból azonban az olvasónak inkább az az érzése támad, hogy a „szívesek voltak” kijelentés elsősorban a felkeresett személyek udvarias viselkedésére utal, s ennél többet nem takarhat. A meglátogatott házaspárok többsége vegyes házasságban élt, de katolikusokhoz is rendszeresen betért. Arra is volt példa, hogy a katolikusok nagyobb lelkesedéssel várták, mint a reformátusok. Általában véve kedvesen fogadták, de időnként, főleg a katolikusok részéről valamiféle feszültség, gyanakvás érezhető. Több példa igazolja az egyházi vezetők elvallástalanodástól való félelmének jogosságát: akadt olyan, aki nem felekezeti hovatartozásáról nem nyilatkozott, de olyan is, aki a protestáns újságot nem tudta megkülönböztetni a katoliktól. Az egyházellenességüket nem takargatók néhány kirívó esetben az érdektelenségnél és a közönytől is rosszabb, nyíltan ellenséges fellépéssel fogadták a diakonisszát. A kiábrándult, mélyszegénységben élő emberek, akik eddig egyházi oldalról sem számíthattak támogatásra válaszként könnyen más irányba fordultak. Ilyen példa az asszony és gyermekei, „akiknek a kenyér az istenük”, a spiritiszta néni, akinek esetében felmerülhet a gyanú, hogy ő valójában valamelyik szabadegyházhoz csatlakozhatott, vagy a diakonisszától teljesen elzárkózó, „szociálista érzelmű” családok.

A diakonissza a családlátogatásokhoz hasonlóan feljegyzéseket készített az asszonyoknak tartott összejövetelekről, melyeken a megjelentek létszámát, a tevékenységet (pl. bibliaolvasás vagy magyarázat, ének, ima), részletesen csak a Bibliából olvasott rész lelőhelyét adta meg. A naplóból a vasárnapi istentiszteleteken elhangzottak részletezése sem maradt ki, a szerző külön feljegyezte a prédikációból neki különösen tetsző részeket. A vasárnapi igehirdetések akár egy-két oldalnyi terjedelmű elemzését vagy a vallásos összejöveteleken felolvasott igék, énekek lelőhelyét nem közöltem, mivel tanulmányom célja a gyülekezeti diakonisszák szociális tevékenységének hangsúlyozása, illetve a „város”, vagyis a Budapest peremvidékén zajló közösség életkörülményeinek vázolása.

A pestújhelyihez hasonló új gyülekezetek toborzásában különösen fontos szerepet játszottak a családlátogató testvérek. A szövegben csak „telepnek” nevezett Pestújhely akár a szuburbanizációs jelenségeket vizsgáló várostörténetészek tipikus példája is lehetne. A lakosság folyamatosan, szinte hónapról-hónapra cserélődött, Pestújhely átmeneti állomáshely a vidékről Budapestre igyekvők, illetve a fővárosból ideiglenesen kiszorult családok számára. Az eltérő irányból érkező két csoport között az összekötő elem az anyagiak hiánya és a saját lakás utáni vágy. A rövidke sorokból is érződik, micsoda sikertörténetnek számított a helyi közösségben, ha valakinek sikerült a fővárosba beköltöznie.

A napló nem túl bőbeszédű sorai némileg magyarázatot adnak arra, hogy a Filadelfia vezetősége miért tartotta megfelelő munkaterepnek Pestújhelyet. A helyi társadalom elitjét a nem túl népes értelmiség képviselte, a legnagyobb megbecsülés az orvost és családját övezte. Az orvos láthatóan tudta, kikkel van dolga: a Filadelfia tulajdonába került, modernizált Bethesda az első világháború előtti időszakban a főváros legjobb hírű gyógyító intézményei közé tartozott. Az évek alatt kívül-belül megújult Bethesdát a főváros 1909-ben közkórházzá minősítette. A doktorné szívélyessége ellenére érezhetően tartotta a távolságot a köznéptől, kedves volt, a társadalmi elvárásnak megfelelően adakozott, de a mindenki által látogatható női összejövetelekre már nem ment el. Nála jóval szívélyesebben viselkedett a jegyzőné és családja, de arról nem szólnak a bejegyzések, hogy a jegyzőné és az édesanyja beültek volna a napszámosnék és munkásasszonyok körébe. Az értelmiségi elithez tartozott még a tanítóházaspár, de ők mindig tanítottak, munkájuk révén nem válhattak a gyülekezet aktív tagjaivá. A település kereső lakossága nagyrészt az alkalmazotti réteghez tartozott, kishivatalnokok, altisztek: a legnépesebb foglalkozási csoportot a postások, rendőrök, kalauzok alkották, de a kisiparosok képviselőjében felbukkan egy-egy mészáros vagy cipész is, bár a többséget az iparossegédek adják. A legszegényebbek körébe sorolhatjuk a napszámosok és a munkások családjait. A diakonissza megrázó részletességgel írt például a Bosnyák utca 29-es szám alatt lakó család vagy az Apolló utcai Köteles Imre gyári munkás életkörülményeiről. Az Apolló utcában a jelek szerint elsősorban munkáscsaládok laktak, kifejezetten szerény körülmények között, szomszédságukban pedig néhány kisiparos (pl. asztalos, cipész), segéd és fuvaros élt, de a Madách utcában is lakott jó néhány nyomorgó család. A napló terjedelme, jellege nem teszi lehetővé a térhasználat vizsgálatát, a rövidke kis életképekből azonban lassanként kibontakozik a külvárosokra jellemző világ a maga jellegzetes problémáival: dolgozó munkás- és napszámos házaspárok őrizetlenül otthon maradt egészen kicsi gyermekei, munkanélküliség, alkoholizmus, családon belüli erőszak, csonka családok. Az olvasó számára feltűnő lehet az is, milyen sok a súlyos, akut betegségben szenvedő pestújhelyi – köztük a korszak népbetegségében, a tüdővészben szenvedők –, akik gyakran hosszú időre keresőképtelenné váltak. A napló alátámasztja a korabeli orvosi-statisztika megállapításait a peremvidéki-külvárosi lakosság kimondottan rossz egészségi állapotáról, mely egyértelműen összefüggött az ingatlanok állapotával. Az egyik bejegyzésben például azon örvendezik a családanya, hogy pincelakásból sikerült emeletre költözniük, és már mindenki sokkal egészségesebb. Nem szabad elfelejteni azonban, hogy a diakonissza kiemelt feladatai közé tartozott a gondozásra, ápolásra szoruló felkutatása. A forrásszövegből egészségügyi statisztikát készítése ugyancsak félrevezető eredményre vezetne. A napló legnagyobb értéke, hogy valóságos-

sá, elővé teszi a korszakban keletkezett jelentős mennyiségű számadatot, melyeket Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának munkatársai nyomtatásban megjelentettek.

GYÜLEKEZETLÁTOGATÓ DIAKONISSZA NAPLÓJA 1914-BŐL (BFL XIII. 42.)

II. 23. Fülöp Gyula fűszerkereskedő (Andrássy u. 79.), ref. család. A nő maga végez minden házi munkát, csupán egy szíves kisleányt tart segítségül öt gyermekének gondozásában és háztartásában. Barátságos és szíves volt. Bellovics János hivatali szolga (Andrássy u. 67.), az asszonynak édesanyja volt otthon csak a család közül. Csak a férfi református, a néni sajnálta, hogy nem tud nekem pénzt adni, megnyugtattam afelől, hogy nem azért jöttem, hanem, hogy adjak egy pár jó olvasnivalót és meglássam, hogy vannak. Szíves volt. Oprics Mihályné, férje görög katolikus szatócs (Andrássy u. 32.) Az asszony igen szíves volt. Kérte, hogy legyen szabad fiát elhozni a vasárnapi iskolába. Ő maga pedig ígérte, hogy a négy órai összejövetelre fog eljönni. Özv. Bányász Mihályné (Andrássy u. 32.), három gyermeke van, a nagyobbik 8 éves kisleány, mindhárom rom. kath., legkisebbik 3 éves kisfiú beteges, kezére nyomorék. 40 korona nyugdíjból él gyermekeivel, örömmel vette látogatásom. Lovas Zsigmond rendőr-kézbesítő (Andrássy u. 34.), neje rom. kath., mindketten otthon voltak. Elmondták, hogy egy 18 éves fiúk van, aki hivatalba jár és éppen ő miatta el fogják hagyni Pestújhelyet. Lehet, hogy bemennek a városba, de az egyházi adót azt ígérték, hogy beküldik. Lapokat hagytam. Vörösmarti György nyomdász (Andrássy u. 34.) Szegény embernek pár évvel halt meg a felesége, két gyermekét maga neveli. Panaszkodott, hogy mily kevésre tud menni velők. 7 éves kisleánya római katolikus. Krasnits Mihályné (Andrássy u. 44.), férje rom. kath. kisbíró, az asszony igen barátságos és szíves volt, 7 éves kisleánya rom. kath. Halas István kávé (Andrássy u. 52.). A nő rom. kath., 13 éves leánya azonban református. A férfi aludt, mert éjjel volt az üzletben. Az asszony szíves és barátságos volt. Karácsony Imre ácsmester (Andrássy u. 60.) Nő római katolikus. Vincze Juliska gyermekük, kit örökbe tartanak református. Anyja el fogja ezután küldeni vasárnapi iskolába. Az asszony nagyon rendes és tiszta házat tart, s a kisleányt is úgy látszik igen jól neveli. Dobos Sándor mészáros (Andrássy u. 35.). Nő református, mindketten szívesek voltak, örültek látogatásomnak.

II. 24. Fehér Lászlónéval a városban voltam szegény gyermekek részére bevásárolni. 30 méter barhentet vettünk (14 korona 85)

II. 25. Ma délután Kánné és Malmosné eljöttek a varróóra részére ruhákat szabni.

II. 26. Nagy Andráséknak elvittem a 4 korona tandíjról szóló nyugtákat, hálások és szívesek voltak. [...] Özv. Szabó Sándorné (Andrássy u. 55.), a néni beszélte, hogy nem régen jött Pestújhelyre, s örül, ha tudja, hogy hova kell mennie istentiszteletre. Meghívtam vasárnap délutánra is, lapokat adtam. [...] Juhász Vendel (Andrássy u. 69.), már a múlt hónapban voltam náluk. Most az asszony jól van, mint jó ismerőst fogadott, csak nyolc hónapos kisleánya bágyadt, rossz kedvű, úgy látszik foga jön. [...] Turi Pálné, férje rom. kath. takarékpénztári hivatali szolga. Egy 2 éves kisfiúk van, az asszony szíves volt, meghívott máskorra is, lapokat hagytam. Ajtai József vasutas (Andrássy u. 40.), az asszony rom. kath, de azért igen szíves volt. Már várt reám, mert az egyházi adószedő bejelentette, hogy el fogok jönni.

II. 27. Szegvári József (Neptun u. 22.), öregek mindketten, gyermekük nincs. Elbeszéltek, hogy a télen milyen nyomorban voltak, most is az asszony beteges, nagyon szegények. Látszik rajtuk és beszéltek is, hogy valamikor jobb napokat láttak. Takács Sándor postaszolga (Neptun u. 14.), az asszony rom. kath. apácának nézett, 10 fillért küldött ki kisfiával, beszélgettem a gyermekkel, kijött azután édesanyja is beengedett. Szíves volt, a 10 fillér azonban ott maradt. Lapokat adtam. Somlai János asztalossegéd (Párizs u. 13.) Nő rom. kath., magányosan volt otthon. Férje a városban dolgozik: a rom. kath. plébánián házmesterek. Lapokat adtam. [...] Fehér Lászlóné (Páris u. 4.), férje színházi zenész. Két kisleánya van, a nagyobbik hét éves, hozzánk jár iskolába, édesanyja éppen leckéjét kérdezte ki. Úgy látszik, nagyon szereti gyermekeit, sokat foglalkozik velük. Szíves volt. [...] Geisler Nándorné (Hadik János u. 3.), vendéglősök, az asszony evangélikus, a férfi római katolikus, s így nem vállaltak a református egyház részéről semmit. Dr. Venter Sándor (Páris u. 32.) Őnagysága igen szíves volt, sokáig ott tartott. Bejött a doktor úr is és szívesen tárgyaltak a Bethesdáról. Gyermekeik is igen kedvesek. Köpeczy Károly állami tanító (Hadik u. 9.) Egy idősebb hölgy volt otthon, aki bizonyára vagy a tanító úrnak vagy a feleségének volt édesanyja. Igen szíves volt, két gyermekkel volt otthon. Mondta a hölgy, hogy csak vasárnap vannak otthon, mivel mindketten tanítanak. [...]

III. 2. Hétfő, Szabó Lajos lakatos (Thököly u. 5.), az asszony nagyon rideg volt, csak az udvaron beszélhettem vele. Különben ő rom. kath., lapokat adtam. Szigeti András vendéglős (Thököly u. 10.). Az üzletbe mentem, ahol vendégek is voltak. Egy férfi mindjárt oda is jött és 1 koronát adott a szegény gyermekek részére, amit nem utasíthattam vissza. Szigeti úr is felbuzdult, ő is adott 1 koronát, elfogadtam és lapokat is adtam. Az előbbi férfiúnak Márk evangéliumát is odaadtam azzal a kéréssel, hogy azt olvassa. Török Mihály napszámos (Bosnyák u. 40.). Az asszony nagyon szíves volt, már messziről kiáltotta: tessék csak beljebb fáradni. Nekem szinte szokatlan volt ez a szíves fogadtatás, szintén 1 koronát adott szegények részére. Ők maguk is szegények, de úgy látszik, jószívű, szorgalmas, munkás emberek. Három gyermekük van. Lapokat adtam. Simon Ödön napszámos (Bosnyák u. 29.), a szülők

nappal nincsenek otthon, a gyermekek mind a négyen az utcán voltak. Nagyon szegények, egy egészen kis viskóban laknak, amely kerítés nélkül áll. [...] Fróló Józsefné (Bosnyák u. 8-10.), férje ev. fogl. kalauz. Az asszony szíves, de nem vállalta, hogy ő református, mert amint mondá: rom. kath. lapokat adtam. Kolossi Mihály villamos kalauz (Bosnyák u. 8-10.), fiatal házások, mindketten szívesek voltak, örültek, hogy tudják, hogy itt is van istentisztelet. Még eddig nem tudták, Zuglóba szoktak menni. Lapokat adtam. Peti János postás (Bosnyák u. 15.) kisgyermekével volt elfoglalva, 6 hónapos. Az asszony szíves volt, 30 fillért adott a szegény gyerekek részére. Úgy látszik, már hallottak a varróórákról. Peti József postás (Bosnyák u. 17.), két gyermekük van, szép házuk. Az asszony egyszerű, az összejövetelekre el szokott jönni, volt már a varróórán is.

III. 3. Lajkónénál voltam, segítettem egy kicsit a takarításban, amit magam akartam elvégezni: de mikor mentem már egy szomszédasszony síkált. Lajkóné nem akarta, hogy én síkáljak. Este Bethániában szeretetvendégségben. [...]

III. 7. Délután Rózsiika testvérrel Szegvári Józsefnek és feleségének vittünk Tiszteletes úrtól kapott 5 krajcárból 2 kg zsírt, 3 kg lisztet, 2 kg babot, 1 kg rizst, 3 kg burgonyát, 12 tojást. Az asszony volt otthon, nagy hálálkodással fogadott mindent. Nem is tudta, hogy köszönje, mi hisszük, hogy az adomány a legjobb helyre ment.

III. 8. Délután vasárnapi iskola, 52 fiú vett részt ma délután, én foglalkoztam velük, kedvesek voltak. Nők óráján 8 nő, testvérekkel 12-en voltak, ének, ima, felolvasva, megújult élet, Bibliából Job. 42, 1-9-ig ima, ének.

III. 9. Rónai István magántisztviselő (Apolló u. 1.). Nő rom. kath., már felnőtt gyermekeik vannak. Az asszony igen szíves volt, azonban azok közé tartozik, akiknek a vallás egészen mindegy, mert nem élnek lelki életet. [...] Kővári József rendőr (Apolló u. 19.), ref. család, 3 gyermekük van. Mindketten otthon voltak, meglepően szívesek, érdeklődtek a mi munkánk iránt. Horváth Jánosné (Apolló u. 19.) férje rom. kath. rendőr. Ők szintén, mint Kőváriék nagyon szívesek voltak. Az asszonyokkal beszéltem a vasárnapi délutáni órákról: örültek, hogy délután inkább van idejük. Lapokat hagytam. Meghívtak máskorra is. Köteles Imre gyári munkás (Apolló u. 19.), nő rom. kath., 3 gyermek szintén, akik magukban voltak otthon, apjuk munkába, anyjuk szintén eljár dolgozni, amint a kisleány mondta, a városligeti ártéri fürdőben masszírozóné.

III. 10. Fodor Bálint gyári munkás (Apolló u. 21.). Az asszony szíves volt, csak azt a panaszt emelte, hogy sok adót kívánunk: az egyházi adószedő 25 korona 83 fillért mondott be, ők annyit nem tudnak fizetni. Kértem, hogy jöjjön el a lelkész hivatalba, lapot adtam. [...] Illés József gyári munkás

(Apolló u. 21.). Az asszonnyal szintén az udvaron beszélgettem. Mondta, hogy férje éjszaka munkában volt és délelőtt alszik, gyermekük nincs, lapot adtam. [...] Krizsán István villanyszerelő (Apolló u. 8.) A fiatalasszony nagyon közlékeny volt, sok mindent elbeszélte családi viszonyairól: szülei vidéki tehető parasztgazdák, gyermeke nincs. Meghívtam őt is vasárnapra, lapokat adtam. Varga József lakatosmester (Apolló u. 10.). Szomszédasszonya mondta el, hogy felesége már három hónapja itt hagyta, mert rosszul bánt vele, ő munkába jár. Lapot a szomszédba hagytam azzal a kéréssel, hogy adják át. Rick Istvánné gyári munkás neje (Apolló u. 28.), férje ev., csak ő volt otthon, mivel éjszaka volt munkában, felesége napszámba jár, lapot adtam. Vakula Istvánné (Apolló u. 44.) A fiatalasszony beteges, egy kisleánya van, 7 éves. Édesanyja, akinél laknak. Csopora Mihályné mondta, hogy éppen orvoshoz ment, férjeik mindkettőjüknek rom. kath. gyári munkások, lapokat adtam. Kovács Balázs asztalossegéd (Apolló u. 54.). Az asszony, mint jó ismerőst üdvözölt, t. i. a gyermekek ott is kaptak valamit karácsonykor, most köszönte, szíves volt. Bakó Mihály fuvaros (Apolló u. 58.), itt szintén szívesen láttak, van egy 12 napos újszülött kisfiúk. Örülnek a tavasznak, hogy most már kimehetnek a gyerekek. Beiter Józsefné (Apolló u. 62.), a férfi rom. kath. szabósegéd, munkában van. A házban lévő lakók mondták, hogy az asszony elmebeteg, már három hónapja elvitték a Lipótmezőre tébolydába. Kakuk András fuvaros (Apolló u. 64.). Az asszony volt otthon, úgy látszik jól keres a férje. Rendes, szép lakásuk van, sajátjuk. Egy 18 éves fiúk van, leánya vele lakik egy udvarban. [...] Nagy László postás (Madách u. 4.), ref. család. A gyermekek kint voltak az udvaron, kértem, hogy nyissák ki az ajtót, de édesanyjuk, ki az ablakból látott azt üzentte ki, hogy férje elvitte magával a kulcsot. Mondtam a gyermekeknek, hogy mondják meg, sajnálnám, ha nem mehetnének be, meglátogatni jöttem őket és megismerni. Másodszor is azt a választ kaptam. A lapot átadtam kb. 12 éves leánynak és kénytelen voltam távozni. [...] Lappai Mihály irodaszolga (Madách u. 13.), a fiatalasszony volt otthon, igen szíves és barátságos volt annak dacára, hogy rom. kath., lapot adtam. Belschubek Mártonné (Madách u. 15.), férje rom. kath. asztalossegéd. A néni pedig büszkén jelentette ki, hogy nem református, hanem spiritista, nagyon boldognak vallotta magát. Figyelmeztettem őt, felhoztam neki a Bibliából Saul esetét, amikor a szellemidézőhöz ment, a már elhalt Sámuelről akarta megtudni saját és népének sorsát. Az lett a büntetése, hogy elveszítette a királyságot, mert nem ment az Úrhoz. Mi is így könnyen elveszíthetjük mennyei jogainkat, ha nem megyünk a Jézus Krisztushoz, aki által egyedül biztosíthatjuk magunknak. A néni mindvégig dacosan kitartott. Lapot adtam. [...] Szondi János kőműves (Madách u. 37.), a nő rom. kath., de azért úgy nyilatkozott, hogy szívesebben megy ref. templomba, mert ott a tiszta evangéliumot hirdetik, az mindig jobban hatol az ő lelkéhez, nagyon szíves volt. Osztényi Pál fuvaros és kereskedő (Madách u. 51.), nő rom. kath., csak az asszony az üzletben a leányával, mondta, hogy férje felajánlott 30 fuvert a templomépítés idejére, szíves volt. Csontos Lajosné (Madách u. 53/b.), férje rom. kath. postai szolga. Két nagyfiúk van, az asszony beteges, panaszkodott,

hogy férje egy nagyon goromba, durva ember, szegény éppen amiatt is nagyon sokat szenved. Özv. Csizmadia Pálné (Madách u. 40.), a néni a lányával együtt lakik, az egyházi adó miatt ő is panaszkodott. Leánya, Laricska Mihályné férje rom. kath. fogl. kőműves, 3 gyermekük van. Igen szegények, férje télen nem dolgozott. Lapokat adtam. Vári István napszámos (Madách u. 40.), a bácsi egyedül volt otthon, felesége bevásárolni ment, leánya hivatalba jár. Az előbb Zuglóban laktak, mondta, hogy jobban bírták magukat anyagiakban, többször adott az egyház részére, reméli, hogy itt is tehet később valamit. Lapot adtam. Illés Józsefné (Madách u. 52.), férje rom. kath. napszámos. A néni beteges, de már harmincéves baja van. Férje dolgozik, lapokat adtam. Délután Rózsika testvérrel Budára mentünk az Egyházi kisasszonyokhoz, kik igen kedvesek voltak, igazán egy kedves időt töltöttünk. Friedrichnének fekete ruhát kaptam.

III. 11. Dr. Venter Sándornénál, őnagysága igen szíves volt. Megmondtam látogatásomnak célját, t. i., hogy meghívjam varróóráinkra: de bár a legszívesebben tenné, amint mondta, mégsem teheti, de felajánlotta segítségét anyagiakban: 2 koronát adott, régi ruhákat ígért. Kérte, hogy haza vigyek ruhát, úgy inkább segíthet, de úgy én nem akartam, sőt inkább kértem, hogy alkalom adtán én lehessenek segítségére.

III. 12. Ambrus Mátyás kocsmáros (Székely u. 19.) ref. család, az üzletben voltak mindketten. Elég szívesek voltak, lapot adtam. Nagy Imre vasúti munkás (Székely u. 21.), egy gyermekük van. A férfi beteges, csak most került ki a kórházból, ahol ápolták, úgy látszik gyomorműtéttel. Igen barátságosak voltak, lapot adtam. [...] Özv. Brecz Oszkárné (Székely u. 35.), az asszony igen örült, mikor hozzája mentem, hat gyermekkel maradt el férjétől. Szegény varrogat és úgy tartja fenn magát és családját. Ő el szokott jönni a vasárnapi órákra. Szendrei Kálmán lakatossegéd (Székely u. 35.), két gyermekük van. Az asszony elég barátságos, de a férjéről nem a legkedvezőbben nyilatkozott, szociálista fogalmakkal bír. Lapokat adtam. [...] Horváth Györgyné (Székely u. 4.), férje rom. kath. postás. Az asszony igen barátságos volt, elmondta szegény, hogy férjével együtt betegesek, neki epeköve van, férje pedig úgy látszik, mellbajos. Két nagyobb fiuk van. Bánki Ferenc kőműves (Székely u. 6.), az asszony meglehetősen rideg volt, nem szívesen beszélt. Csizmadia Imre máv. munkás (Székely u. 16.), otthon voltak mindketten és szívesek. Az asszony ebédet főzött, a gyermekek iskolába készültek, az újszülött kisleány egészséges és szépen fejlődik. Gerencsér András napszámos (Székely u. 16.), ők mindketten napszámba járnak, nem voltak otthon. Ferencsi Márton vasúti (Székely u. 18.), az asszony volt otthon pár gyermekkel, különben 9 gyermekük van, most házat építenek. Szíves volt. Fábián István postai szolga (Székely u. 20.), nagy örömmel fogadtak, minden szabadkozásom dacára el kellett fogadnom tízórait. [...] Magyar Dezső postás (Székely u. 26.). Az ajtó zárva volt, nem mehettem be, a szomszédok azt mondták, hogy mindketten nagyon szocialista érzelműek: ha otthon van sem engedne be. Egy gyerme-

kük van. [...] Délután varróóra, tizenegy nő vett részt, összesen tizennégyen voltunk: nagyon csendesek és figyelmesek voltak. Rózsika felolvasott folytatólagosan az Ő nyomdokaiból, bibliai igék Mát, 16, 13-16-ig, adomány 1 korona Peti Józsefné.

III. 13. Kovács Kálmán lakatossegéd (Nándor u. 8.), húsz hónapos kisfiúknak temetésén voltam, nagyon szívesen vették, hogy elmentem, segédlelkész úr temette. Kórházban Porczán Istvánnét látogattam meg, már két hete van bent [?], most egy kicsit jobban érzi magát. Nagyon örült és hálás volt hogy, hozzá mentem. Több olvasnivalót adtam neki. Barabási László rendőr (Nándor u. 4.), szívesek voltak, mondták, hogy a jövő héten Budára költöznek házmesternek. Erdélyi Antalné (Nándor u. 21.), férje rendőr rom.kath., négy kedves kisfiúk van, mind kicsinyek, férje most kórházban van vakbélgyulladásal. [...]

III. 14. Szombat, nagy előkészületek a holnapi vasárnapi iskolai ünnepélyre.

III. 15. [...] Délután igen kedves volt a vasárnapi iskolások ünnepélye, melyen kb. gyermekekkel együtt kétszázan vettek részt.

III. 16. Kovács István postás (Palotai sugárút 74.), az asszony barátságos volt, pár évvel ezelőtt közelebb laktak a László utcához, eljárt vasárnap az asszonyok órájára. Most beteges, meghívtam most is, ígérte, ha jobban lesz, eljön. Oláh Mártonné (Palotai s. u. 70.), férje rendőr kézbesítő. Örömmel fogadott és ismerős volt, volt már vasárnap délután a nők óráján, két gyermeke van, egy 5 éves kisleány és egy 2 ½ éves fiú. Szabó László kőműves (Palotai s. u. 58.), mindketten napszámba járnak, a gyermekek magukra voltak otthon, igen szegények. Deák Zsófia (Palotai s. u. 60.), napszámba jár, nem találtam otthon. Földesi Pál (Palotai s. u. 52.), három gyermekük van. Az asszony süket egyik fülére, éppen ezért rideg is volt, nagyon szegények. Egyházi Gyula szabómeister (Palotai s. u. 52.), nagyon kétkedően, félve tekintettek reám. Úgy látszik, hogy igen szegények. Lapokat adtam. Berényi András cipészmeister (Palotai s. u. 52.), elköltöztek, a házban lakók állítása szerint vidékre. [...] Torma László bolti szolga (Palotai s. u. 83.), a fiatalasszony már mint jó ismerőst üdvözölt, kisleánya már három hónapos, szépen fejlődik. [...] Huszár Ferenc rendőr (Palotai s. u. 61.), ref. család, az asszony fekszik, kisfia született. Sógornője nála van kisegíteni, elvállaltam, hogy a kisgyermek keresztelőjét be fogom jelenteni a lelkészi hivatalban, kedves volt. Dindófer Józsefné (Palotai s. u. 44.), férje ev. lakatossegéd. Az asszony barátságos volt, ismerős volt neki a testvérruha, 4 évvel ezelőtt feküdt a Bethesdába és azt az időt a legszebbnek jelzi életében, epekővel operálták. Szíves volt.

III. 17. [...] Halász János (Bánk u. 15.), egy fiatal leány volt otthon Halásznéknak 2 éves kisfiúkkal. A leány rokonuk, azt mondta, hogy a nénije

meg bácsija bent van a városban, fa- és szénüzletük van, csak este mennek haza. Pintér Flóriánné Rácz Ágnes (János u. 2.), férje rom. kath. szabósegéd. Az asszony nagyon szíves volt, régi ismerőse Matild testvérnek, már öt éve a telepen laknak, egy kisfiúk van. Hosszabban beszélgettem vele, a gyermek miatt ő nem mehet sehova. Fehér József lakatossegéd (János u. 14.), nő rom. kath., de a gyermekek mind reformátusok. Az asszony úgy nyilatkozott, hogy ő is szeretne áttérni ref. vallásra. Szívesek voltak, az asszony édesanyja is velük lakik. Kovács György cipészsegéd (János u. 19.). Egy asszony volt otthon két kisebb gyermekkel, akik az övéi. Azt mondta, hogy Kovács György nincs otthon, sem gyermekei, akinek pedig az asszony állítása szerint három fia van 11, 10, 8 évesek. Megvallom, ebben a családban nem ismertem ki magam. [...] Tolnai Henrikné (Palotai s. u. 26.), férje ev. pénzbeszedő. Ott volt Nagy Rózának az édesanyja, akit szintén kerestem. Eleinte igen visszautasítók és hidegek voltak, később barátságosabbak lettek, még azt is megígérték, hogy eljönnek varróórára. [...] Szalai Ágostonné (Palotai s. u. 6.), az asszonynak igen nagy bánata van: 8 hónapos kisleánya beteg, van egy 3 éves, az szintén beteges. Biztattam őt, hogy vigye gyermekorvoshoz a kicsikét. Férje rom. kath. és a gyermekek is, foglalkozása detektív. Greilich Józsefné, már hívó volt és csak mert egészen közel voltam hozzájuk, beszaladtam megnézni, hogy vannak. Úgy találtam, hogy jól, a gyermekek vidámak és az asszonyok is, t. i. ott volt az asszonynak sógornője is, szívesek voltak.

III. 18. Délelőtt vasárnapi iskola előkészítő. Délután varróóra, a hölgyek feltűnő csöndesek és kedvesek voltak, kérték, hogy a felolvasást tovább folytassuk: Biblia olvasás nélkül már nem is számítanak elmenni. Kérték, hogy jövőre énekeljünk.

III. 20. Bagocsi András villamoskocsi-vezető (Bánk u. 13.), fiatal házasok, pár hónappal ezelőtt költöztek Pestújhelyre. Az asszony nagyon örült, hogy most tudja, hova mehet istentiszteletre. Lapot adtam. Bagocsi József villamoskalauz (Bánk u. 13.), ugyanott laknak a két Bagocsi testvér egymással, nekik is lapot adtam. Meghívtam az asszonyokat vasárnap délutánra is. Kis László lakatossegéd (Bánk u. 13.), házból elköltözött, nem tudták megmondani hova. Szabó József asztalossegéd (Virág u. 1.), nő rom. kath., meglehetősen hidegen fogadott, a férje is otthon volt, az egy kicsit barátságosabb. Egy 8 éves leányuk van, az szintén rom. kath., lapot adtam. Kökény Sándor pénzbeszedő (Virág u. 3.), az asszony és annak fivére voltak otthon, hosszabban beszélgethettem velük. Érdeklődtek az egyház dolgai iránt, a férfi, aki ott volt, mondta, hogy ő gör. kath., de szándéka van ref. vallásra áttérni saját meggyőződése folytán. Szívesek voltak, lapot adtam, az asszonyt meghívtam vasárnap délutánra. [...] Kiss György tejkihordó (Jolán u. 32.), hat gyermekük van. Az édesanyja, aki jobb érzésű, panaszkodott engedni fiait a vasárnapi iskolába, hogy azok inkább elsőznek a moziba. Kértem, hogy csak küldje el őket vasárnap, amikor kapnak majd egy-egy szorgalmi jegyet, majd azzal az édesanyja mindig tudni fogja, hogy itt voltak-e. Darnyi István napszámos

(Jolán u. 38.), az asszony meszelt, egy 3 éves kisleányt vett fel tartásba, mivel nekik nincs gyermekük. Szíves volt, lapokat adtam. [...] Fodor Gábor vasutas (Jolán u. 4.), csak ketten vannak és ref. mindketten, de meglehetősen ridegek voltak, lapot adtam. Szabó György üzleti szolga (Jolán u. 6.), ref. család, öt gyermekük van, az asszony is eljár dolgozni, s így a gyermekek nagyon elhagyatottak szegények, beteg is volt egyik kisleány [?], s emiatt az iskolakötelesek is otthon vannak. [...] Huszár Ferenc postás (Palotai s. u. 61.). Az asszony még fekszik, de már vidámabb volt. Örült nagyon, hogy a kisgyermek részére a tejnek elkészítési módját leírva elvittem neki. [...]

III. 30. Hétfő, anyakönyvi hivatalban voltam elkérni 1913 évi esküvők, keresztelesek, halálesetek számát. Szívesen ígérték, hogy összeírják, de miután sok munkával jár, ígérte a jegyző úr, ha készen lesz, elküldi. Nagy Lajos nyugdíjas (Gergely u. 44.), felesége volt otthon, aki ugyan rom. kath., de ennek dacára igen szíves és barátságos volt. [...] Bajusz Béla főv. hivatalnok (Gergely u. 63.), édesanyja volt otthon, akinek elmondtam jövetelem célját, mivel nagyon érdeklődött. Azért jöttem, mondtam, hogy megismerjem őket és ők is engem. Nagyon csodálkozott, mikor mondtam, hogy például, ha valaki a gyülekezet tagjai közül beteg, szükség esetén elmegyek ápolni. Igen meg volt hatva, meghívott máskorra is. [...]

IV. 2. [...] Magyar Istvánné (Nándor u. 56.), férje villanyszerelő. Az asszonynak egy héttel ezelőtt született egy kisleánya, már meg van keresztelve, a gyermekek mind rom. kath., apjuk az. Az asszony mosott, s mert láttam, hogy még gyenge, átvettem tőle a mosást. Mondtam, hogy segítek neki egy kicsit. A célom az volt, hogy megismerjem és családi viszonyait egy kicsit, mert azt hallottam, hogy férje durva, iszákos ember. Nemsokára jött Futóné, a madám, csodálkozva kérdezte, hogy mi történt, mert az egyik gyermek kiabálta utána: néni-néni jöjjön csak, meghalt már a gyermek, itt van már a pap is. Persze ő azután látta, hogy ki az a pap. Egy rövid ideig maradt, kért aztán, hogy menjek vele. Az asszony is örült, hogy elmegyek, úgy látszik, hogy félt, hogy fizetnie kell munkámért. Futóné elmondta aztán, hogy nem csak a férj, hanem az asszony is iszákos, úgyhogy, ha segítséget látnak, csak amiatt van, mert a férfinak jó fizetése van. [...]

IV. 3. Szabó Ferencné (Közvasútsor 7.). László utca 16. alatt laktak, pár hónapja költöztek ide. Az asszony beszélte, hogy természetesen a lakás drágább, mert pincelakásból most emeletre mentek, de máris érzik, hogy egészségesebbek valamennyien. [...]

IV. 7. Kedd, meglátogattam Fon Rózát, aki még betegen fekszik a kőgyógyászati klinikán. [...]

IV. 9. Csütörtök, délelőtt Lajkónénál voltam, segítettem a lakásban a takarításban.

IV. 14. [...] Ungvári Lajos cipésszegéd (Fadrusz u. 3.), gyermektelen házaspár, mégis a megélhetés nehézségeivel küszködnek. Régebben vendéglősök voltak, aztán belebuktak, s így most a férfi megint dolgozik, az asszony is eljár házakhoz dolgozni. Templomba nem szoktak járni, hívtam, hogy jöjjenek el, lapot adtam. [...] Kallos Lajos máv-gépész (Fadrusz u. 23.), a nő volt otthon, aki egy kicsit idegenkedve fogadott, mindjárt meg is mondta szemembe, hogy nem jön többet a László utcai gyülekezetbe és pedig azért, mert semmit sem hallott a prédikációból. Természetesen igyekeztem minél szelídebb és barátságosabb lenni. Kértem, hogy alkalom adtán ismét jöjjön, és pedig rendszer időben, hogy helyet kapjon az első teremben. Végre azután úgy megbátorozott, hogy sokáig magánál tartott, megkínált süteménnyel, elbeszélte egyetlen leányának életét. Meghívtam a külmisziói ünnepélyre, ígérte, ha csak lehet, eljönnek. Lapot adtam. [...] Kis Lajos asztalossegéd (Határ u. 9.), asszony rom., kath. és úgy látszik, a gyermekek is. Három gyermek volt az udvaron, egyik kisleány beszaladt a házba, azután mindjárt elembe jött azzal a hírrel, hogy nincs itthon a mama. A gyermekekkel egy ideig beszélgettem, mikor elmentem, a négyéves kisfiú elkísért a kapuig, aki bevallotta, hogy a mama igenis otthon van. A gyermekkel azután még beszélgettem, s mondtam, hogy üdvözöltem és sajnálom, hogy nem volt otthon. [...]

IV. 18. Szombat, Lajkónénak China comp. vittem, amiért nagyon hálás volt. Most már egy kicsit jobban van, úgyhogy az ágyból föl is kelhet. [...]

IV. 19. [...] Missziói ünnepélyen körülbelül 130-an vettek részt.

IV. 20. [...] Özv. Kulcsár Sándorné (Tátra u. 68.), az asszony rom. kath., de nyilatkozata szerint jobb szívvel van a ref. hithez, mint saját vallásához, őnála laknak Csomáék. Csoma József szobafestő (Tátra u. 68.), két hónappal ezelőtt költöztek Pestújhelyre, öt gyermekük van. Az asszony nagy örömmel látott, hathetes kisleánya van. Beszéltem egyik kisfiával, aki már reggel óta valami engedetlensége miatt büntetve volt. Édesanyjától azután könnyek között kért bocsánatot. Én is hálás voltam azért, hogy az Úr a legalkalmasabb pillanatban vitt ehhez a családhoz. Bácskai János rendőr (Petur u. 38.). Ennél a családnál már voltam és mikor meglátták, hogy megyek az utcán, Bácskainénak édesanyja kijött, kérdésemre, hogy hogy vannak, többek között a nénike nagy fájdalommal beszélt, hogy éppen ma járt náluk valaki, aki protestáns iratokat és könyveket árult és mert neki nem volt pénze, nem tudott venni. Ígértem azután én neki olvasnivalót, kértem, hogy egyik gyermeket küldje el érte. Előre is nagyon köszönték, mert akkor már a fiatalasszony is ott volt a gyermekekkel. [...] Párovszki Gusztávné (Petur u. 4.), férje asztalossegéd. Három gyermekük van, akiből úgy látszik, kiölnek a szülők már most minden jó érzést, minden szebb és magasabb utáni vágyat. Az asszony azt mondta, hogy ő nem tartozik semminemű egyházhoz, a hite a kenyere, amit megesszik. Kértem, hogy gyermekei előtt ne beszéljen ily hitetlenül, mert Isten számon kéri és megkeresi gyermekeinek lelkét ő rajta.

Hosszabb beszélgetés után kértem, hogy engedje el nagyobbik leányát vasárnapi iskolába. Ő azt felelte, én elengedem, nincs beleszólásom, ha elmegy. Mondtam a kisleánynak, hallottad Juliska, megengedte mamád, hogy eljőjj a vasárnapi iskolába. A kisleány büszkén ütötte fel fejét, amit eddig lehajtva tartott: nem megyek el! Csodálkozva kérdeztem: nem jön el, hát nem örülsz, hogy ott találkozatsz Jézussal? Hát nem keresed őt? Nem, nem akarom őt! Volt a válasza, édesanyjához fordulva reá mutattam erre a szörnyű bűnre, hogy leánya ebbe a korba már öntudatosan utasítja vissza Jézust, a gyermek pedig, mondtam és figyelmeztettem őt, hogy Jézus nélkül boldog, békességes és örvendező soha nem lesz.

IV. 21. Kovács jegyzőnéhez mentem, éppen a kis Palika rendbehozatalát végezte el. A kisgyermek gyönyörűen fejlődött, oly egészséges barna-piros színe van és édesanyja jósága miatt most május elsejére elköltözik Apolló u. 10. alá, ahol egészen külön fognak lakni. Jegyzőné nagyon szíves és kedves volt, egy csokor orgonavirággal is bizonyította ezt. Nagy András postás (Ilona u. 34.), a férfi volt otthon gyermekeivel, felesége a városba ment. Most éppen építkezés folyik náluk, egy lakást alakított át, amit bérbe számít kiadni. Éppen panaszkodott amiatt, hogy kamatra vette fel hozzá a pénzt, és, hogy nagy kamatra kapta. Özv. Gadány Ambrusné vízgyógykezelő (Gergely u. 18.), két gyermeke van, egy 5 éves leánykája van és egy 3 éves fia, a fiú árvaházban van. Második férje után kevés nyugdíjat kap. Parai Sándor asztalossegéd (Gergely u. 16.), az asszony nagyon örült, hogy hozzá mentem. Éppen mondta, hogy készült eljönni hozzánk, miszerint 14 éves leányát szeretne volna valami intézetbe beadni, szolgálatba nem akarja adni. Én nem biztathattam, ismerve a kisleányt, nem sok reményt fűzök hozzá, hogy intézetben megmaradhatna. Kun Barabás kovácssegéd (Gergely u. 16.), most már több hónapi betegsége után ismét dolgozik, de felesége mondta, hogy még mindig nehezen bírja, mert nagyon megdagadnak lábai.

IV. 24. Kovács László asztalossegéd (Temető u. 1.), a férfi hónapokon keresztül nincsen otthon, az üzem, ahol dolgozik, kiküldi vidékre. Felesége három gyermekkel van otthon, a negyedik egy 11 éves fiúk Lipótmezőn van, elmebeteg már januártól. Szegény asszony siratja a fiát, mert jelenleg még három kosztos gyermeket is tart, meglehetősen szegények. Lapokat adtam, istentiszteletre nem jöhet, nem jár, különben is az asszony rom. kath. gyermekekkel együtt. Czigány Józsefné (Temető u. 9.), férje asztalossegéd, rom. kath., nem volt munkája hónapokon át. Éppen mondta, hogy most van kilátásba, hogy munkát kap. Az asszony beteges, úgy látszik, tüdőbaja van. Három gyermekük van, azok is mind rom. kath. Lapot adtam, még ez ideig nem kaptak. Istentiszteleten nem volt még, most megígérte, hogy ha teheti, el fog jönni. [...] Fazekas András postás (Gergely u. 9.), az asszony minden nap várja kis újszülöttjét, ma elég jól érezte magát. Különben mondta, hogy délután szokott rosszabbul lenni. Ígértem, ha szüksége lesz reám, szívesen elmegyek, csak tudasson. Ő már gondolt arra is, hálás érte. [...]

IV. 28. Kedd, Veszprémi János (Nándor u. 12.), fűszeres. Van nekik egy bérházuk, 5 család lakik még rajtuk kívül benne. Hozzá mentem megkérdezni Kovács Lajos postás ref. családot. Munka közben elmondta, hogy az üzlet meglehetősen gyengén megy, mert a szomszédba már egy éve, hogy nyílt egy üzlet, sok vevők oda vannak szokva. Éppen az is szóba jött, hogy nemigen látom istentiszteleten. Állítása szerint az üzlet miatt, mert 10 óráig nyitva van, nem jöhet. Kovács Lajos postás (Nándor u. 12.), februártól laknak Pest-újhelyen és ezidő szerint tervük az, hogy ismét bemennek a városba lakni. Egy 8 éves kisleánya jár iskolába, mondta éppen, hogy oly sokat foglalkoznak vele, de nagyon nehéz a felfogása. Még van egy 3 éves kisfiú, a gyermekek a férfié, az asszony második felesége és rom. kath. Úgy látszik, hogy törődik a gyermekekkel, nagyon takarékos és szorgalmas asszony, ő el szokott járni a ref. istentiszteletre is. Szabó Sándor gépész (Andrássy u. 60.), a férfi vidéken dolgozik, pár hónapja, hogy ide jöttek lakni Heves megyéből. Az asszony rom. kath., van egy 8 éves fiúk, s egy 2 éves kisleányuk, a fiú ref., a kisleány kath. Az asszony kedves, barátságos volt, mondta, hogy a fiát most már ő is küldi a vasárnapi iskolába, eddig nem tudta, hogy van, de már most vasárnap volt is, a fiú azonnal mutatta a szorgalmi jegyét. [...] Málik Edéné (Adria u. 55.) Kisleánya kint állt a kapuban, kérdésemre, hogy hogy van a mama, mondta a gyermek, jól. Éppen akkor hozatott 10 fillérért szilvaízt üzletből, egy-egy darab kenyérkét, meglehetősen vékonyan jutott, megkent, s ez volt az ebéd mindnyájuk részére. Mondtam azután, hogy küldje el egyik gyermekét, majd küldök holnapra borsót, hálás volt. Jöttek aztán nagy örömmel délután a gyermekek. Lajkónénak vittem délben egy tányér grízfeldűjtat, nagyon szívesen vette.

IV. 30. Dobos Sándornénál voltam, megköszöntem az eddigi szívességét abban, hogy nekünk egy néhány héten keresztül 1-1 kg húst adott. Most egy unokanővérének kiházásításáról van szó, későbbre ismét felajánlotta segítségét. Szalai Jánosné (Paula tér 1.), négy gyermeke van az asszonynak, mind reformátusok. Férjével nincs megesküdve, aki rom. kath. cipész. Meglehetősen szegények, az asszony közlékeny volt. [...]

V. 1. Lajkónénak ebédet vittem, akkor tudtam meg, hogy Komlódinénak Gizi leánya éjjel hirtelen súlyosan megbetegedett, állandóan 40 fokos láza van, vizes lepedőt kap. Az orvos még nem állapította határozottan a diagnózist, agyhártyagyulladásról szólt. Éjszakára azért maradtam ott, mert a férje nem volt otthon. 10 órakor leszállt a láz 38-ra, éjjel meglehetősen nyugodtan aludt a gyermek, reggel azonban már ismét emelkedett a láz, de nincs önkívületben, ezért hisszük, hogy a mai napja jobb lesz a gyermeknek.

V. 7. Blumné (Ilona u. 28.), a fiatal zsidó nő betegágyán feküdt és éppen Bibliát olvasott. Kérdésemre, hogy mióta és miért olvassa a Bibliát, azt mondta, hogy 1913 szeptemberétől hallott Istennek szeretetéről és Jézusról, akit ő elfogadott, mint Megváltóját, és azóta megváltozott az ő élete. Elmondta,

hogy Csia L. összejöveleteire jár és amikor teheti, a Ferenc körútra is el szokott menni. [...] Az asszonnyal olvashattam és imádkozhattam, ő nagyon hívott máskorra is és hálás volt, most újszülött kisleánya van. Délután varróóra 8 nővel, igen szorgalmasak voltak. Felolvastam Mustármagból, azután Bibliából. [...]

V. 11. Ország József rézőntő (Határ u. 13.), nő rom. kath., kissé hideg, gyanakodó volt. Megmondtam neki, hogy meglátogatni jöttem őket az egyház részéről. Kértem, hogy iskolába járó kisfiát küldje el a vasárnapi iskolába, ő azután szívesen ígérte meg, különben is már járt Kispesten a gyermek vasárnapi iskolába, de itt nem tudták, hogy van. Hat gyermekük van, a legnagyobb 5 oszt. János. A gyermekek mind egészségesek, kedvesek. Lapot és traktátusokat adtam. Csak e hó 2-án költöztek ide, úgy látszik, szegények. Özv. Bíró Gézáné (Margit u. 23.), tegnap küldött nekünk postán egy lapot, hogy szükségben van és segítséget kér. Már előző években is a testvérektől néha kapott valami kis segítséget, ma tehát hozzá mentem. Egy elég rendes kis szobában találtam, varrogatott, egy 6 éves kisleánya van. Ő beteges, néha zöldséget szokott árulni, ha jól érzi magát. Pénzbeli segítséget nem ajánlhatam neki, azonban azt megígértem, kisleányát elküldi, ismét adhatunk valami kevés élelmiszert, amiért előre is hálás volt. A néni evangélikus, kisleánya is, férje azonban ref. volt, s ő még mindig férje iránti tiszteletből vonzódik hozzánk. [...]

V. 12. Kedd, délelőtt Erdélyi Mariskát kísértem kérésére Kálmán dr. úrhoz, így az első vizit Mariskának meg lett könnyítve, délután Ráczné jött át fiúruhákat szabni és abban segédkeztem. [...]

V. 15. [...] Solyásné otthon volt a gyermekekkel, szegény mindig nagyon keservesen küszködik a sok gyermekkel és a szükséggel. A legkisebb gyermeke 1 ½ éves beteges. Ígértem, hogy Margitnak (9 éves) varrok egy ruhát a vizsgára. Nagyon hálás, mert ő nem tudna venni. [...] Nagy András (Ilona u. 34.), az asszony nagyon szíves volt és közlékeny. Most építettek föl a házuk egyik részét, amit bérbe ki is adtak már. A férfi most ismét munkába jár, éjszakás és ebéd után éppen aludt. Tudakolóztam, hogy van-e gyermekeknek ruhájuk? Egyik confirmált, kettő iskolába jár. Mondta, hogy most van, az építésre pénzt vettek föl és abból arra is jutott. [...]

V. 18. Hétfő reggel mindjárt Fazekasnéhoz mentem, kinek kisleánya született. Van egy jó ismerős asszony segítsége, akinek házimunkában segítettem. A beteggel Bibliát olvashattam és imádkozhattam.

V. 19. Ma ugyancsak Fazekasnénál voltam, szintén segédkeztem. Holnap haza jön férje, aki pár heti szabadságot kapott. Délután iskolában ablakot tisztogattunk. [...]

V. 22. Péntek, Fazekasnéhoz mentem, most már vidáman fogadott, elég jól érzi magát. Örült nagyon, hogy mentem és a virágnak is, amit vittem neki. Olvastam és imádkoztam vele. Most itthon van férje is, akit meghívtam vasárnap istentiszteletre, a kisleányt vasárnap keresztelik. Borbély Sámuel napszámos (Székely u. 28.), tizenegy éves leányuk, Ilona volt otthon, éppen iskolába készült. Kedves kisleány, elmondta, hogy édesatyja a városba jár dolgozni, édesanyja szintén bejár takarítani délelőtt és csak délután van otthon. Lapokat és traktátusokat adtam. [...] Kovács jegyzőné (Apolló u. 10.), már teljesen be vannak rendezkedve, a kert is szépen rendezett. Igen kedves a kis Palika. Őnagysága igen szíves volt, meg kellett ígérnem, hogy nemsokára ismét elmegyek. Édesanyja is ott volt, aki szintén igen barátságos. Délután szabtam-varrtam.

V. 24. Vasárnap [...] Délután vasárnapi iskola 52 leánykával, részt vettek 43 férfi, 66 nő, 72 gyermek: perselypénz, keresztelés. Négy órakor ének, ima, felolvasás Mustármagból, Bibliából, ima, ének hat nő négy testvér részvételével.

V. 25. Hétfő, Fazekasné látogattam meg, ma fent volt és egészen jól van, jól érzi magát. Megkértem, hogy egyházi adójukat vegyem át. Szabó Imréné, férje rendőr (Gergely u. 1.). Szegény asszony tüdővésztes, még mindig fönt jár, dolgozgat. Úgy látszik, még egy ideig bírja. Két gyermeke van. [...]

V. 26. Kedden itthon voltam, kertben segítettam. Délután ált. isk. 5-6 oszt. gyermekek hittan vizsgája. [...]

V. 28. Csütörtök, Szabó Imréné (Gergely u. 1.). Reggel mentem hozzá, még ágyban volt. Mondta, hogy nem jól érzi magát. Elmosogattam, kitakarítottam a konyháját, délfelé elkészítettem kisleányát az iskolába. A beteg hálás volt. [...]

VI. 4. Csütörtök Lajkónénak vittem borleveshez valót: bort, tojást, cukrot, amiért ő igen hálás volt. Hajma Jánosné (Közvasútsor 7.), nagyon örült és hálás volt, hogy hozzá mentem, ő ugyanis másállapotban van. Tanácsoltam neki, hogy jó lenne, ha Klinikára menne, mivel ez idő szerint nincs kilátás, hogy valaki lehetne nála abban az időben.

VI. 7. [...] Délután vasárnapi iskola 47 fiú 52 leánykával, 4 órakor 14 nő részvételével, ének, ima, felolvasás ker. életből. [...]

VI. 8. Hétfő délelőtt fogorvosnál voltam és látogatást tettem Deák Ferenc utca 14 alatt, Varjú Jánosnénál, aki pár ízben volt betegen a Bethesdában, már több ízben volt a fiatalasszonynak tüdővérzése. Most jól érzi magát, van egy 1 ½ éves kisleánya. Nagyon örült látogatásomnak. Délután a Munkáskórházba mentem Annus nővérhez, kit meghívtam vasárnap délutánra. Ígérte, hogy ha csak teheti eljön, kedves volt. [...] Pap Ferencné éppen a kisfiú

ruhát fejezte be a varróóra részére és örül, hogy most már fiúruhákat is tud varrni, mivel neki nincs gyermeke, így sokat foglalkozik kézimunkával, egy kulcstartót nekem is ajándékozott. Nagyon szíves volt. Pázmányné (Margit u. 29.), most már egészen jól van, kislánya szépen fejlődik. Igen barátságos és szíves volt, a családban egyedül ő a kath., de az nekem nem igen látszik meg rajta. Kántorné (Margit u. 29.), feküdt a díványon, megvittem neki tiszteletes úr üzenetét, hogy mit kell legelőször is tennie az áttérést illetően. Újszülött kislánya úgy látszik, nagyon szép, egészséges gyermek. Még van egy 13 hónapos kislánya, akit szintén át akar hozni a ref. egyházba, szíves volt. Lukatsiné (Székely u. 32.), egy hét előtt született kislánya, ő már fent van és elég jól érzi magát, vasárnap keresztelik a kicsit. Fábiánné (Székely u. 20.), vacsorához készülődtek, csak egy pár percig szándékoztam maradni, de az olyan nagyon felajánlott tovább maradást el kellett fogadnom és részt vennem a vacsorában, ami kenyér, szalonna és uborkából állott. Virágpalántákkal megterhelve bocsátottak útnak.

FORRÁSOK

- Budapest Főváros Levéltára (BFL)
XIII. 42. Biberauer-Bodoky Gyűjtemény, Bartos (Ilona) Judit (?) gyűlekezetlátogató dia-
konissza naplója 1914-ből
Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZSLT)
19. 3. d. Jelentés a Filadelfia diakonissza-egylet munkájáról. 1903–1908.
19. 3. d. Visszaemlékezés (Kovács Margit) a Filadelfia-Bethesda városi missziójáról.
Évkönyv 1909: A Filadelfia Diakonissza-Egylet évkönyve.
6. b. A nyíregyházi nőegylet elnöksége és a Filadelfia elöljárósága között kötött szerződés.
19. b. Pestújhelyi Kuyper Henriette Gyermekotthon iratai.
19. h. Filadelfia Egylet Pestújhelyi Elemi Iskolájának iratai.
20. Bethesda Kórház iratai.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- [Kötetek:]
Bodoky Richárd 1942: Anyaházi diakónia az egyházban. Budapest.
Bodoky Richárd 1999: Égi sziget. Jövevények és vándorok 3. Családtörténeti töredékek 3. (1919–1922). Budapest.
Friedrich, Martin 2006: Kirche im Gesellschaftlichen Umbruch. Das 19. Jahrhundert. Göttingen.
Horváth Jenő 1948: A belmisszió lényege. A belmisszió református teológiai alapvetése. Kolozsvár.
Wallmann, Johannes 2000: A pietizmus. Budapest.

Wallmann, Johannes 2006: Kirchengeschichte Deutschlands seit der Reformation. Tübingen.

Wichern, Johann Hinrich 1956: Die Rede auf dem Wittemberger Kirchentag. In: Ausgewählte Schriften. Band I. Hrg.: Karl Janssen. Güntersloh.

[Tanulmánykötetből:]

Géra Eleonóra 2006: A Bethesda Kórház és a Filadelfia-diaconisszák. In: Kósa László (szerk.): Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. Budapest, 943–996.

Millisits Máté 2006: A budapesti református egyházközségek. In: Kósa László (szerk.): Reformátusok Budapesten 1. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. Budapest, 303–466.

[Idegen nyelvű publikáció:]

Hennig, M. P. 1908: J. H. Wichern als Herold der Inneren Mission. In: Hennig, M. P. (Hrsg.): D. Joh. Hinr. Wicherns Lebenswerk in seiner Bedeutung für das deutsche Volk. Hamburg. 139–163.